

Çağdaş Sanatta Bir İfade Aracı Olarak Halı

Sedef ACAR¹, Seher ÖNEMLİ²

Modern dünyada tanımı değişen sanatın bir ürünü olan 'disiplinler arası' kavramı, sanat üretimine büyük katkılar sağlamıştır. Günlük hayatta kullanılan sıradan objelerin ve üretime dayalı uygulama tekniklerinin plastik sanatlara bir ifade aracı olarak girmesi lif sanatı kavramının da ortaya çıkmasına olanak sağlamıştır. Çağdaş sanatçılar, geleneksel tekstil teknikleri ve malzemelerini sanat için bir anlatım unsuru olarak kullanmaya başlamışlardır. Geleneksel bir tekstil formu olan halı, göç yolları vasıtasıyla çeşitli coğrafyalara yolculuk ederken, renk, motif ve malzemesiyle bölgeden bölgeye farklılık göstererek sivil tarih ve kültürel bellek açısından zengin bir belge niteliğine kavuşmuştur. Güncel örnekler bakıldığında halının genellikle kavramsal sanata gönderme yaparak çağrışıma dayalı bir imge olarak kullanıldığı görülmektedir. Anlam aktarımı sağlayan halı içeren eserler, göç, örf-adet, sosyal sınırlar, toplumsal zihniyet, kültürler arası sentez, kültürel bellek, kadın hakları ve azınlık grupların hakları gibi çeşitli konuları anlatmakta etkili bir malzemeye dönüşmüştür. Bu çalışmanın amacı, doğunun lüksü olarak anılan halıların sanat alanında; malzemesi, tekniği, plastik değeri veya kavramsal içeriğiyle nasıl bir araca dönüştüğünü irdelemektir. Konu, belirtilen bağlamda eserler vermiş sanatçıların çalışmalarından örneklerle ele alınacaktır.

Anahtar kelimeler: halı, dokuma, çağdaş sanat, lif sanatı.

Carpet As A Means of Expression in Contemporary Art

Abstract

The concept of interdisciplinary, which is a product of art whose definition always changes in the modern world, has made a great contribution to the production of art. The fact that ordinary objects used in daily life and production-based application techniques are introduced as a means of expression to plastic arts, has enabled the emergence of the concept of fiber art. Contemporary artists have begun to use traditional textile techniques and materials as an expression of art. The carpet, which is a traditional textile form, travels to various geographies through migration routes, thus it has become a crucial document in civil history and cultural memory with its colors, motifs and materials which differ from region to region. When the current examples are considered, it is seen that the carpet is generally used as an image based on the conceptual art. Artifacts containing carpets that provide meaning transfer have become an effective material in describing various issues such as migration, customs, social boundaries, social mentality, intercultural synthesis, cultural memory and the rights of women as well as minority groups. The purpose of this study is to analyse how the carpets, which are known as the luxury of the east, are transformed into a tool in the field of art with their material, technique, plastic value or conceptual content. The subject will be discussed with various examples from the works of the noteworthy artists.

Keywords: carpet, weaving, contemporary art, fiber art.

¹ Doçent, Dokuz Eylül Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi, sedef.acar@deu.edu.tr

² Arş. Gör., Atılım Üniversitesi Güzel Sanatlar, Tasarım ve Mimarlık Fakültesi, seher.onemli@atilim.edu.tr

GİRİŞ

Halıların hayvan yetiştiriciliğiyle uğraşan ve dolayısıyla yün üreten “çok az ev eşyası kullanan kapalı toplumlarda, soğuktan korunmak ve izolasyon gibi ihtiyaçları karşılamak üzere geliştirilmiş” (Wertime, 1998: 86) olduğu düşünülmektedir. Elde edilen buluntuların coğrafik konumları, yayılma alanlarının tarihi göç yollarıyla uyumu, yaşam şeklinin getirdiği gereklilik gibi faktörleri göz önüne alan araştırmaların tespitlerine göre halılar; “öncelikle Sibiryaya ve Orta Asya coğrafyasında yaşayan göçebe Türk boyları tarafından dokunmuştur” (Ögel, 1978: 145-147; Diyarbakirli, 1984: 45; Tekçe, 1993: 213; Erdmann, 1960; Rasonryi, 1971: 621-622; Deniz, 2000: 8; Görgünay, 1977: 161).

Geleneksel anlamıyla halı “teknik, desen, kültürel öğeler, yayıldığı coğrafya ve ilk üreticileri açısından bakıldığında belirli nitelikleri olan bir havlı dokuma türünün özel adıdır” (Acar, Tosun, 2017: 62). Özellikle Türk ve İran halılarında özgün düğüm tipleri, renk, desen ve kompozisyona dayalı belirleyici nitelikler devam etmiş bu özellikleriyle üreticisi olan toplumların görsel hafızasının ve karakterinin yansıtıcısı olmuştur.

Fiziksel varlığı ve görüntüsünde derin bir tarihin, geleneğin izlerini taşıyan halılar, günümüz sanatında bir anlatım ögesi olarak yer bulmuştur.

Çağdaş Sanatta Tekstil

19. yüzyılda değişen dünya düzeniyle birlikte sosyal yaşamda bir takım gelişmeler yaşanmış ve bununla birlikte sanat anlayışı katı sınırlarından sıyrılarak daha özgürlükçü bir hal almıştır. Sanatın tanımı ve misyonu hakkında yeni düşünceler geliştirilmiş ve sanat eserinin görsel kaygılar dışında düşünsel niteliklere sahip olmasının gerekliliği tartışılmaya başlamıştır. Yaratım sürecinin bir sonucu olarak ortaya çıkan sanat eserinin tamamlanmasının, ancak bir izleyiciyle buluşması sayesinde mümkün olabileceği düşüncesi sanata yeni bir bakış açısı getirmiştir. Malzeme, teknik ve estetik gerekliliğin düzeyinden çok, ortaya çıkan işin fikir-sanat boyutunun önem kazanmasıyla modern sanat anlayışı yükselişe geçmiştir. Endüstri Devrimi ve sonrasındaki geniş zaman diliminde eylemsel ve düşünsel açıdan evrimleşen bu yeni yaklaşım giderek ivme kazanarak dekoratif ürünler ve sanat arasındaki sınırları tamamen eritmiştir. Malzeme sınırlaması ortadan kalkmış, estetik kaygı taşıyan eserler üretmekten ziyade, fikir üretmek temel davranış biçimine dönüşmüştür. İzleyicisinin eser karşısında yeni duygu ve düşünce deneyimleri geliştirmesi, fikir ve kavramlar üzerinde yoğunlaşması sanatçının esas amacı olmuştur. Bu evrimsel süreç içinde, otoriteler tarafından kabul edilen lifli malzemelerin plastik sanatlara katılması fikriyle bu disiplini adlandıracak yeni bir terime ihtiyaç duyulmuştur. “Tekstilin özgün üretim biçimleriyle birlikte sanatsal yüzünün de disiplinler arası ilişkilerle buluştuğu yeni durum lif sanatının oluşumunu sağlamıştır” (Koşar, 2017, s. 2054). Bu bağlamda tekstilde kullanılan tüm malzemeler ve tekniklerle çalışılarak ortaya çıkarılan sanatsal işlerin tümüne, genel tanımıyla, ‘lif sanatı’ adı verilmiştir.

Başlangıç dönemlerinde tekstil öğeleri içeren ve yeni bir anlayışla üretilen eserleri adlandırma ve sınıflandırma gerekliliği duyulmuştur. “İğne işinin çağdaş sanatta kendini kabul ettirmesi, neredeyse bir devrime dönüşmesi ise bu alanların yeniden adlandırılmasını gerektirdi. Dünyanın İngilizce konuşan kısmında, yüzlerce yıl embroidery (nakış), tapestry (goblen), needle work (iğne işi) olarak kavramsallaştırılmış

olan ipliğe dayalı sanat biçimleri; textile art (tekstil/dokuma sanatı), fiber art (iplik sanatı) ya da fabric art (kumaş sanatı) olarak yeniden kavramsallaştırılmıştır” (Lunin, 1990, s. 97), (Keser, 2016, s. 170).

Günümüz sanatının vardığı noktada ise eserin oluşumuna dayalı tüm nitelikleri tanımlayan isimlendirmelerden uzaklaşmaya başlamış, çözülemez şekilde birbirine geçen farklı disiplinler bütüncül bir yaklaşımı ortaya koymuştur. Yaratıcı ve deneysel bir üslupla birçok sanat akımının, kuramın, geleneksel değerlerin ve tekniklerin üzerine kurulan yapıtlarda diğer öğeler gibi tekstilin de bulunması olağan hale gelmiş, eseri tanımlayan özel bir isimlendirme yapmaktan adım adım uzaklaşmıştır.

Bu yeni anlayışla “yüzyıllar boyunca üstün sanatlar olarak kabul edilen resim, heykel ve mimarinin gölgesinde kalan diğer sanat dallarıyla birlikte, resim reproduksiyonları olarak üretilen ve dekoratif unsur olarak duvarlara asılarak kullanılan halılar haricinde sanatsal anlamda varlık göstermeyen tekstiller” (Özkendirci, 2014, s. 52) sanatın olağan malzemesi olarak kabul görmüştür.

Sanat ögesi olarak tekstilin insan becerisi, sanayi ve teknolojiyle bağlantılı olarak bir gelişme göstermesi sanatçıya oldukça geniş bir teknik ve malzeme olanağı sunmuştur. Geçmiş uygarlıkların temel uğraşlarından olan dokuma tekniği de, günümüzün teknolojiyle üretilen akıllı tekstiller de çağdaş sanatın yöntem ve malzemeleri arasındadır.

Tekstil malzemelerinin kendine has esneklik, bükülme, dikilme, sökülme, kendi ağırlığını taşıyabilme, form değiştirebilme gibi özelliklerini içeren geniş yelpazesi sanat eserinin fiziksel ve kavramsal sınırlarını oldukça genişletir. Bu sayede tekstil, disiplinler arası sanat alanında sağlam bir yer edinmiştir. Avrupa'nın resimli dokuma geleneği olan “tapestry”lerin plastik sanatlarla ilk buluşma örneklerine bakıldığında bu dokumaların “ölçü ve yoğunluk gibi işlevsellikle ilgili olmayan biçimsel özelliklerin geliştirilmesi eğilimi” (Jeffries, Conroy, 2006: 233) göstererek sanatsal ifadeler yönünde evrildikleri gözlenmiştir.

“Disiplinler arası etkileşimde, her bir alanın diğer bir alanla beslendiği ve o alanlara katkı sağlayarak sınırların zorlandığı günümüz sanat anlayışında, sanat disiplinlerindeki yeni ifade olanaklarının kazanımları açıktır” (Koşar, 2017, s. 2039). Tekstilin geçmişten gelen kökleri ve teknolojinin ona kazandırdıkları tekstilin diğer sanat disiplinleri için cazip bir sanat aracı, zengin bir kaynak olmasını sağlamaktadır. Larsen'in belirttiği gibi “modern sanatın bütün alanları ve materyallerin birlikte akışı, günümüzde ressamlar, heykeltıraşlar, grafik sanatçıları ve lifli malzemelerle çalışan sanatçılar tarafından paylaşılmaktadır” (Larsen & Constantine, 1972, s. 74). Bu bağlamda tekstil mirasının çağdaş sanat disiplinlerine adapte edilmesinin katkıları da yadsınamaz bir boyuttadır. Bu alanda sınırsız malzeme olanağı sağlayan tekstilin geleneksel yüzü olan dokuma, nakış, örme, dikiş, keçe gibi el marifetiyle başlayan üretimleri çağdaş sanatçılar için güçlü birer ifade malzemesi olmuştur.

Örneklerle Çağdaş Sanatta Bir İfade Aracı Olarak Halı

Çağdaş sanatçıların eserlerinde sıklıkla yer verdikleri tekstillerden biri de geleneksel halılardır. Bu bağlamda halı genel olarak yerli ile evrensel, geleneksel olan ile modern arasındaki mesafeyi ölçen bir kavram olarak kullanılmaktadır. Doğu kökenli bir tekstil olan halı belirli bir coğrafyayı ve kültürü simgeler. Bu sebeple halı; genellikle

'batılılaşma', 'popüler kültür', 'modernizm', 'azınlıklar', 'ötekileşme', 'etnik' ve 'kültürlerarası etkileşim' kavramlarını ele alan çağdaş eserlerde kendine yer bulmaktadır. Desen geleneğine yakın, uygulamadan uzak olmayan halı kültüründe doğmuş sanatçılar yanında, genellikle batı kökenli olan ve üretilmiş hazır halıları eserlerinde anlatım ögesine dönüştüren sanatçılar da mevcuttur. Eserler heykel olarak tanımlanabilecek üç boyutlu formlardan resme, mix-medya'dan kavramsal sanata kadar değişen farklı şekillerde izleyiciyle buluşmaktadır. Konuyla ilgili çalışmalar yapan 17 sanatçı, eserleri ve yaklaşımlarıyla incelenmiştir.

Faig Ahmed

Azerbaycan'lı lif sanatçısı Faig Ahmed'in çalışmalarının bütünü geleneksel halılarından oluşmaktadır. Bakü'de yaşayan sanatçı, merkezini halıların oluşturduğu eserlerinde geleneksel imgeleri deforme ederek, yeniden şekillendirerek, başka boyutlarda görüntülerden eklemeler-çıkarmalar yaparak ya da teknolojik imgelerle birleştirerek bu tekstilin sahip olduğu geleneksellik algısını kırmaktadır. Faig Ahmed bunu yaparken geleneksel yöntemlerden kopmadan, ipek ya da yünden olan tüm ipliklerini doğal boya ile renklendirerek, yörede bulunan halı dokumacılarıyla kolektif çalışarak geleneksel motiflere ve geleneksel üretim yöntemine sadık kalmaktadır. Ahmed bu yöntemi takip etmesinin gerekçesini "halı çok stabil bir şeydir, uzun çağların bir ürünüdür. 2500 yıl önce bile bugüne benzer şekilde dokunmuştur. Bu haliyle merkez ve sınırlarını bildiğimiz her şeyle ilgili fikir veren sosyal bir yapı gibidir" (Cocozza, 2016) ifadesiyle açıklamaktadır.

Sanatçıya göre halının geleneksel motif ve tasarım şemasına ait belirli hatları ve bordür sınırları kendisi için kültürel inançları ve yazılı olmayan sosyal kuralları sembolize etmektedir. Bu sebeple yaptığı deformasyon tekniklerinin temelleri, bizim adımıza toplum tarafından çok önceden kurgulanmış ve kabul edilmiş bir takım kalıpları kırmak ya da aslında öyle olmadıklarını ifade etmek amacını taşımaktadır. (Şekil 1)

Sanatçı halı çalışmalarını zaman zaman heykellerle birleştirerek yarattığı tekstile devasa bir hacim etkisi kazandırırken, bazen de halının geleneksel kullanım alanı dışına çıkmadan zemin ya da duvarda sergileyerek, yalnızca renk veya motif manipülasyonlarıyla geleneksel halı kavramına kendine özgü bir anlayışla yaklaşmaktadır. (Şekil 2-3-4) Faig Ahmed yansıttığı gerçeküstü evreni "halı kuantum fiziğinin tekstil formudur ve her düğüm bir pikseldir ve uzun zaman önce şamanlar halıları bilinçaltı ya da paralel evrenlere geçiş yapmak için kullanırdı ve bu bugünkü akıllı telefonlarımız kadar bir anlam taşırdı" (Cocozza, 2016) sözleriyle açıklamaktadır.

Şekil 1. Flood Series, 2016, El Dokuma Yün Halı

Şekil 2. Liquid Series, 2016, El Dokuma Yün Halı

Şekil 3. Pixel Series, 2016, El Dokuma Yün Halı

Şekil 4. Wave Series, 2010, Ahşap, Akrilik Boya, Yün Halı

Farhad Moshiri

Farhad Moshiri 1963'te İran'ın Şiraz şehrinde doğmuştur. Tahran ve Paris'te yaşayarak çalışmalarını sürdürmektedir. Moshiri, İran ve Batı kültürlerini karşılaştıran kendine özgü, kişisel bir dil geliştirmiştir. Pop art'tan ilham alan Moshiri, batı ağırlığındaki popüler kültürden ve tüketim kültüründen görüntüleri, figüratif sanat eserine dönüştürerek kavramları tersine çevirmektedir. Çalışmalarında genel olarak kullandığı gündelik nesnelerin yanı sıra inciler, kristaller, payetler ve altın yaprak gibi ışıltılı, lüks malzemeler kullanmaktadır. İşleri dekoratif gibi gözükse de, parlıtlı yüzeylerin ötesinde Moshiri daha alaycı ve genellikle eleştirel bir göz yaratarak bir sentezi ve kültürel farklılıkları anlatmayı amaçlıyor. Eserlerinde anlatım aracı olarak nakış, boncuk işleme, resim, video gibi farklı araçların yanı sıra halı görüntüsünü ve dokuma tekniğini de kullanan sanatçı, bu tekstili hem geleneksel bir görevde, hem de düşüncesinin bir parçasını açıklamada yardımcı malzeme olarak yorumlamaktadır.

Sanatçının 2013 Venedik Bienal'inde sunduğu enstelasyon, 500'den fazla parçadan oluşan ve dünyanın her yerinden ünlülerin, kapaklarında yer aldığı dergi görüntülerinden dokunmuş küçük halı parçalarından oluşmaktadır. (Şekil 5) Farhad Moshiri çalışmasını "küreselleşmiş dünyamızda, dergi mağazası kolektifin fikirlerinin metalaştırıldığı ve zorla çalıştırıldığı yerdir. Toplumumuzun otoportresi, kültürümüzün merak kabinesidir" (Avax News, 2014) sözleriyle açıklamaktadır. Sanatçı, batının servis ettiği bir ürüne olan eleştirel düşüncelerini aktarabilmek için doğuya ait bir kavramı araç olarak seçmiştir.

Moshiri'nin halıyı kullandığı bir diğer çalışması ise Tom ve Jerry çizgi filmlerinin bir zamanlar batıda olduğu gibi Orta Doğu'da da popüler olduğunu ve Amerikan kültürünün diğer kültürler üzerindeki etkisine ilişkin bir izi bize göstermek istediği "Crash" adlı eseridir. (Şekil 7)

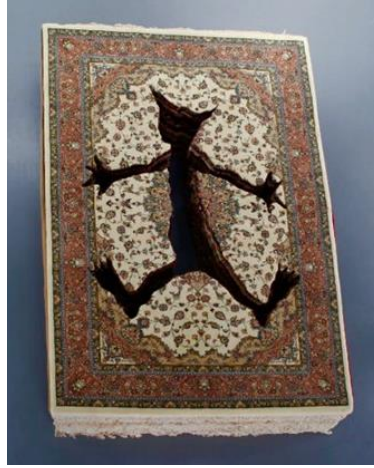
Tom ve Jerry çizgi filminin birçok sahnesinde yer alan, duvara çarpma sonucu kedi şeklinde kalan bir delik izi bu sefer sanatçı tarafından geleneksel bir İran halısı üzerine taşınmıştır. Popüler kültürün en sevimli karakterlerinden birinin yırtıp geçtiği geleneksel bir halı, Amerikan kültürünün doğu kültürü üzerindeki etkisini izleyiciye etkili bir şekilde aktarmaktadır.

Şekil 5. Love Me Love Me Not of Yarat!, 2014, Dokuma

Şekil 6. Love Me Love Me Not of Yarat!, 2014, Dokuma

Şekil 7. Crash, 2011, Halı

Lin Tianmiao

1961 Pekin doğumlu Lin Tianmiao disiplinler arası çalışmalarıyla, özellikle de ürettiği modern heykelleriyle tanınan uluslararası bir sanatçıdır. 2014 yılında New York'da düzenlediği kişisel sergisinde zemini halılarla kaplayan ilginç bir çalışma sergilemiştir.

“Altı yıl boyunca Lin, kadınlar hakkında çeşitli dillerde yaklaşık 2.000 kelime ve ifade toplamıştır. Popüler romanlar, gazeteler, internet ve konuşma diyaloglarından çekilerek yalnızca kadınları nitelemek için kullanılan birtakım sözcükler biriktirmiştir.

Bu kelimelerden oluşan bu sözlük, kalın bir şekilde yükseltilmiş yün formlarla halıların üzerine dokunmuştur” (Wu, 2017).

Lin, kelimelerin halı yüzeyinde yarattığı girinti ve çıkıntılar sayesinde izleyicilerin halıların üzerinde yürürken bu kelimelere dokunarak hissetmelerini amaçlamıştır. Kültürleri ve zamanları aşan kadınlarla ilgili çeşitli tanımları görünür ve somut hale getirerek, kadınların toplumsal rolleri içinde nasıl hissettiklerini keşfetmek için bir platform oluşturmuştur. (Şekil 8)

Şekil 8. Protruding Patterns, 2014, Yün İplik ve Farklı Ebatlarda Halılar

Alexandra Kehayoglou

1982 Arjantin doğumlu Kehayoglou, Osmanlı döneminde Isparta’da halıcılık yapan bir aileden gelmektedir. Haliya olan ilgisinin küçük yaşlarından itibaren başladığını ve bu yeteneğin kendisine ailesinden kalan bir miras olduğunu belirten sanatçı, çalışmalarını tafting tekniğiyle gerçekleştirmektedir. Yaptığı halılarda doğa manzaralarının kuş bakışı panoramaları görülmektedir. Sanatçı yeryüzü şekilleri ve bitki örtülerinin dokusunu ve renklerine duyduğu ilgiyi ipliklerle oluşturduğu büyük ebatlı halılarla yansıtmaktadır. (Şekil 9) Doğal Arjantin manzaralı halılarında, ormanları, çöl adacıklarını, Patagonya’nın buzullarını yeniden biçimlendirmektedir.

Dokular, renkler ve doğal formlar aracılığıyla doğayla yeni bağlantılar kurma, duyu ve duyguları anımsama halılar tarafından izleyiciye aktarılan geçmiş hayat deneyimleridir. (Şekil 10)

Kehayoglou ailesinin Buenos Aires'teki halı fabrikasından atılan iplikleri kullanarak birkaç ay sürecektir bir tafting işlemiyle benzersiz sanat eserleri sunmaktadır. Dokuduklarını bazen oda büyüklüğünde zemin halıları bazen duvar halıları olarak ya da mobilya kaplamak için de kullanmaktadır. Sanatçı Hermes için halılardan bir vitrin tasarımı ve Belçika’lı bir moda markası olan Dries Van Noten’in ilkbahar/yaz 2015 defilesi için de bir podyum halısı hazırlamıştır.

Şekil 9. Refugio, 2014, Yün, Tafting

Şekil 10. Santa Cruz River, 2017, Yün, Tafting

Ramazan Can

1988 Manisa doğumlu Ramazan Can, Gazi Üniversitesi'nde resim eğitimi almıştır. Çalışmalarını ağırlıklı olarak, resim, kolaj ve yerleştirme olarak gerçekleştirmektedir. Enstelasyonlarında yer alan nesnelerin, çalışmalarına ağırlıklı olarak konu olan 'kültür' kavramı etrafında şekillendiğine işaret etmektedir. Son yıllarda yaptığı 'Ne Yerdeyim Ne Gökte', 'Yüklük', 'Yerlileştirme' ve 'Evvel Zaman İşi' isimli çalışmalarında enstelasyonlarının merkezinde Anadolu kültürünün başlıca tekstili olan halı görülmektedir. Can, betonların arasına sıkıştırdığı halı rulolarıyla veya silinmiş desenleriyle dokunan halılarla bir kültürün yok olma sürecini belgelemek istemektedir. (Şekil 11-12)

Şekil 11. Yerlileştirme VI, 2017, Beton, Dokuma

Şekil 12. Yüklük, 2018, El Dokuma Halı

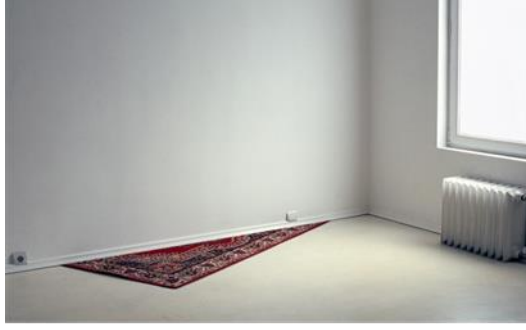
Pravdoliub İvanov (Pravdo)

Bulgar sanatçı Pravdoliub'un eserleri görüşlerin çatışması, yenilikçi yaklaşımlar, klişelerin kırılması gibi konuları ele alır. Genellikle çalışmalarında beklenmedik birçok değişik malzemeyi kullanarak izleyicide ters bir algı yaratmayı amaçlar. "Pravdoliub'un enstelasyonları ile karşı karşıya gelindiğinde dünya tersine döner ve alışılmışın geleneksel dengesi bozulur" (Savistkaya, 2015).

Oldukça farklı politik, sosyal veya yerel konular tarafından tetiklendiğini ifade eden Pravdoiub, nesnelere anlam yüklemek yerine sahip oldukları anlamları kullanarak ya da tersine çevirerek şaşırtıcı görüntüler sunar. Münih'deki Avrupa Patent Enstitüsü'nde sergilenen 'Confusion' isimli çalışması buna örnek olarak verilebilir. (Şekil 13) Sanatçı eserlerindeki fikirlerinin, günlük yaşam ile fantazi arasındaki bir geçiş noktası olduğunu belirtir.

Boubnova'nın yorumuna göre; Pravdoliub "dikkatini, 'şeylerin' gizli hayatına, ayrıntıların yeniden düzenlenmesine ve bileşik unsurların farklı bir şekilde yeniden birleştirilmesine ve bu 'şeylerin' potansiyelini kullanma konusundaki duyarlılığını açığa

çıkarmaya yönelir. İzleyiciyle bağları güçlendiren farklı bir dizi koşul oluştururken, olağan varlıklarını bağlamsallaştırmaya yönelir” (Boubnova, 2018). (Şekil 14)

Şekil 13. Confusion, 2002, Halı, Plastik Süpügelik

Şekil 14. Fairy Tale Device Crashed, 2013, Halı Parçaları, Alüminyum Konstrüksiyon

Şekil 15. Ornaments Of Endurance, 2011, Halı

Şekil 16. Wrinkles of Modernity, 2015, Metal, Cam, Halı

Wim Delvoye

Belçika asıllı Wim Delvoye ortaya koyduğu eserlerle sansasyonlar yaratan bir sanatçıdır. Birçok projesinde, türleri, kategorileri ve dönemleri karıştırarak, geçmişe atıfta bulunarak, sanat tarihini etkileyen varolan motifleri deforme ederek, çağdaş topluma benzersiz bir bakış açısı kazandırmayı amaçlar.

Delvoye artık sıradan gelen birçok popüler kültür ürününü, insanların günlük alışkanlıklarını, günlük eşyalarla farklı bir biçimde izleyicisine sunarak şaşırtmayı hedefler. Sanatçı 2010 yılında yaptığı bir çalışmada amacı için malzeme olarak halıyı tercih etmiştir. Geleneksel İran, Türk ve Hindistan halılarını kullanarak, gerçek boyutlardaki plastik domuz kalıplarını kaplamış ve bunları Louvre Müzesi'nde, III. Napolyon'un görkemli, kristal avizelerle süslenmiş odasında sunmuştur. Batıya özgü zevklerle döşenmiş görkemli bir odanın içinde, yan yana getirilmiş üç adet domuzun doğuya özgü kıymetli halılarla kaplanmış olması sanatçının halı aracılığıyla ortaya koyabildiği eleştirel bir bakış açısıdır. (Şekil 17)

Şekil 17. Mughal Jail, Kashan, Tabriz, İran Halısı, Plastik Kalıp

Şekil 18. Arak, 2013, Türk Halısı, Plastik Kalıp

Ali Cha'aban

Genel olarak fotoğraf, kolaj ve baskı türlerinde eserler veren Lübnanlı sanatçı Ali Cha'aban arap kültürü ve Orta Doğu coğrafyasının geleneksel malzemeleri ve görüntülerini baskın olan batı popüler kültüründen malzemelerle birleştirmektedir. Geleneksel İran halılarını kullanarak oluşturduğu "Broken Dreams" serisinde de batı çizgi roman, pop sanat yaklaşımlarının Arap estetiği ile etkilerini birleştirmeyi amaçlamıştır. Sanatçı çocukluğuna ve özüne ait bir imge olarak tanımladığı halılardan oluşan 'Kırık Düşler' adlı çalışması için verdiği röportajda fikirlerini;

"Bu parça benim çocukluğumun ve yetişkinliğimin bir karışımı. Bütün bunları birleştiren bir estetik bulmak istedim ve çocukluk idolümüz Süpermen'i, her Arap hane halkının kilimindeki basit ama temel bir öğeyle göstermenin iyi bir yol olduğunu göstermek istedim. Süpermen benim çocukluğumun ve diğer pek çok kişinin de köküdür. Ben özellikle ona 'Kırık Düşler' adını verdim. Çünkü asla Süpermen olamayacağım" ifadesiyle açıklamıştır (Rawan, 2017). (Resim19-20)

Şekil 19. Broken Dream I, 2016, Halı Üzerine Baskı

Şekil 20. Broken Dream II, 2017, Halı Üzerine Baskı

Roxy Paine

New York'ta 1966 yılında doğan sanatçı Roxy Paine'in çalışmalarının önemli bir kısmı insan elinden çıkmış olan makine dünyasının soğuk ve temiz hatları ve karşısına koyduğu doğal ve organik olan malzemelerden oluşmaktadır. Sanatçının amacı tüm bunları bir araya getirerek, kışkırtan, provoke eden, sorgulayan ve sorgulatan parçalar yaratmaktır. Paine'nin çalışmaları endüstri ve doğa, kontrol ve kargaşa konularıyla uğraşarak bu değişim içinde olan gerçekliklerin özünü ve etrafımızdaki dünyayı nasıl deneyimlediğimizi anlatmaya çalışır. Paine'in halıyı malzeme olarak seçtiği 'Rug No.1' isimli çalışmasında bu çabası insan eliyle ve zevkiyle ortaya çıkarılan bir halı üzerinde, kompozisyona doğal ve canlı mantar ve küfler eklemesiyle kendini gösterir. (Şekil 21)

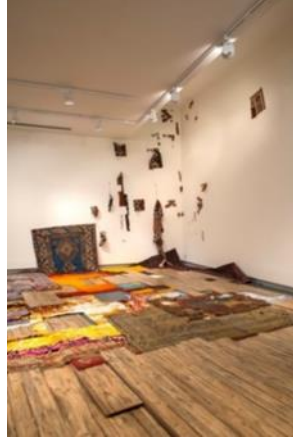
Şekil 21. Rug No. 1, 2015, Termoset Polimer, Epoksi, Reçine, Alüminyum, Paslanmaz Çelik, Cila, Yün Elyaf, Yağlı Boya

Elena Herzog

New York'lu bir lif sanatçısı olan Elena Herzog yumuşak tekstil lifinin kendi fiziksel özelliklerinden faydalanarak, özellikle ev içinde kullanılan halı, perde, yatak örtüsü gibi tekstillerle çalışmalar yapmaktadır. Günlük hayatın birer parçası haline gelmiş olan bu tekstilleri deforme ederek, keserek, zımparalayarak ya da duvarlara zımbalayarak, bir kısmını ise duvardan ayırarak bunları mekanın bir parçası haline getirmektedir. (Resim22-23) Herzog'un enstelasyonlarında sıklıkla kullandığı halı güçlü bir anlatım ögesine dönüşür.

Şekil 22. Civilization and its Discontents, 2003, Fars Tipi Halılar, Karışık Kumaşlar, Metal Zımbalar

Şekil 23. İsimli, 2016, Yeni Ve Eski Halılar, Lamine Mdf Döşeme, Metal Zimba, Ahşap Palet

Didier Fiuza Faustino

Didier Fiuza Faustino, beden ve mekân arasındaki ilişki üzerine çalışan bir mimar ve sanatçıdır. Farklı malzemelerle ve objelerle enstalasyon denemeleri yaparak, görsel sanat alanında çok yönlü bir yaklaşım geliştirmiştir.

Sanatçının “Home Suit Home” isimli çalışmasında halı, insanın vücuduna uygun bir zırh görünümünde olup, tersine yumuşak yapısı sebebiyle işlevsiz olarak yorumlanabilir. (Şekil 24) Eserinin ifadesini ev kavramıyla kodlanmış halı ile yansıtmayı Faustino’nun izleyiciye vermek istediği bir ironidir.

Şekil 24. Home Suit Home, 2013, Halı ve Naylon Kablo İplik

Mona Hatoum

1952 Lübnan doğumlu Filistinli sanatçı Mona Hatoum Lübnan’daki iç savaş sırasında İngiltere’ye sürgün edilmiştir. Hatoum, yaşamış olduğu sürgün deneyiminin sonucu olarak gurbet ve kimlik kavramlarını eserlerine taşımıştır. Sanatçının halıyı çalışmalarına dahil ettiği işlerden birisi 2011’de gerçekleştirilen 12. İstanbul Bienalinde sergilenen “Afgan (Kırmızı ve Siyah)” adlı yerleşimdir. (Şekil 25) Hatoum bu eseriyle kimlik ve melez kimlik kavramlarını anlatmak için geleneksel bir Afgan halısının üzerine kıtaları delikler halinde oyarak çizmiştir. Bu şekilde dünya üzerine çok sayıda farklı kimlik varolmasına rağmen insanların kimliksizleştirilmesini geleneksel bir halı parçasıyla anlatmayı tercih etmiştir.

Şekil 25. Afghan (Red and Black), 2009, Afgan Halısı

Seher Önemli

Dokuz Eylül Güzel Sanatlar Enstitüsü yüksek lisans öğrencisi Seher Önemli 2018’de Eskişehir’de düzenlenen “Mitolojik Söylemler” sergisine, merkezinde halı bulunan bir çalışmayla katılmıştır. Çalışma, bir sosyal medya paylaşım sayfasına yerleştirilmiş halı parçasından oluşmaktadır. Önemli, halının bezemelerinin geçmişiyle ve öyküsüyle kendisini etkilediğini, gerçek dünyayla simgesel motifler dünyası arasındaki dönüşümleriyle kavramsal çağrışımlara aracı olduğunu ifade etmektedir.

Binlerce yıldır göç yollarıyla medeniyetler arasında yolculuk etmiş halılar, efsanelerle ve mitlerle ilintili motifleri sayesinde, mitolojinin tekstil yüzü olarak kabul edilebilir. Çalışmadaki halı, derinliği ve kalıcılığı olmayan, hıza ve görsel tüketime aracılık eden bir sosyal medya ekranında sunulmuştur. Bu yönüyle sabır, maharet, yaratıcılık ve anlamlandırma dürtüsüyle sunulan mitolojileri yaratan zihinle, uçucu dijital dünyamızın yaratıcısı olan zihin arasında köprüler kurmakta ve nesiller arası mesafenin göreceliğine de göndermeler yapmaktadır. (Şekil 26)

Şekil 26. Algi Mesafesi, 2018, El Nakışı, Makine Halısı

Joshua Citarella

Brooklyn’li fotoğrafçı ve küratör Joshua Citarella’nın günlük eşyalarla yaptığı sıradışı enstelasyonlardan birisi de geleneksel İran halılarını kullanarak, bir otopark alanında sunduğu çalışmasıdır. Genel olarak enstelasyonlarında metal konstrüksiyonlar,

sıradan eşyalar ya da elektronik ev eşyaları kullanan sanatçının halılarla yaptığı ilk çalışma “Occupy Parking Lots” olmuştur. (Şekil 27) Sanatçı Doğu kültürüne ait bir objeyle batıda kamusal bir alanın işgal edilmesi fikriyle sosyokültürel bir durumu anlatmaya odaklanmıştır. Bunu gerçekleştirirken geleneksel halılar ifadenin asıl nesnesi olarak sunulmuştur.

Şekil 27. Occupy Parking Lots, Yılına Ulaşamadı, İran Halıları

Jalal Sepehr

1968 doğumlu Jalal Sepehr İranlı bir fotoğraf sanatçısıdır. Sanatçının 2004’te hazırladığı “Water and Persian Rugs” adlı 12 kareden oluşan albümde halılar ilk defa görülmüştür. Daha sonrasında Tahran kentinin mimari eserleriyle halılarını birleştirerek fotoğrafladığı 2011 tarihli “Knot” albümü yer alır. (Şekil 28) Ardından 2013-2015 yılları arasında halılarla yapmış olduğu çalışma ise “Red Zone” albümünde yer almaktadır. (Şekil 29)

Halıları her zaman görmeye alışkın olmadığımız mekanlara yerleştirerek sıradışı kompozisyonlar yakalayan sanatçı aynı zamanda bunu yaparken ait olduğu coğrafyayı da halı ile bütünleştirmektedir. Halıyı bir toplumsal obje olarak değerlendirerek, İran’ın klasik mimarisiyle, kamusal alanlarıyla ve insan manzaralarıyla bir araya getirmekte, tüm bunları İran kültürünün örf-adet, gelenek ve görenekleriyle aynı kareye sığdırmaktadır.

Şekil 28. Red Zone, 2013-2015

Şekil 29. Knot, 2011

Antonio Santin

Madrid’de doğan Antonio Santin’in çalışmalarının merkezinde doğunun kıymetli halıları yer almaktadır. İspanya’da Ortaçağ’dan kalan erken dönem Müslüman etkileri ve arabesk motifleri sanatçıyı etkilemektedir. Sanatçı yağlı boya resimlerine oryantal halıları ayrıntılarına taşımaktadır. Desenleri oldukça gerçekçi şekilde yansıtabilmek için, gerçek bir halının ince düğümlerini tuvalinin üzerine kabartılı şekilde bırakarak halı dokusunu hissettirmeyi amaçlamaktadır. (Şekil 30-31-32)

Resimlerinde ortaya çıkanlar genellikle, güzellik ve evrensellik, empati ve uzaklaşma ile ilgili konulardır. Bu mesajları iletirken birbirinden görkemli ve zengin halıların altına cinsiyeti yaşı ya da herhangi bir kişisel özelliği bilinmeyen insan bedenleri saklamaktadır. Bu görünmez ama halının verdiği üç boyutlu his sayesinde varlığı hissedilebilen insanlar için Santin, Sir John Everett Millais’ın Ophelia adlı tablosunun ona bir ilham kaynağı olduğunu söylemektedir. Santin, “tam olarak gösterilmeyen bir vücudun, görebildiğimizden daha da ilginç” (Harper's Bazaar, 2015) olduğuna inanmaktadır. Resmin görünen kısmından ziyade görünmeyen kısmı olan, halıların altında gizlenen bedenlerin halıların gösterişinden daha çok ilgi çektiğini ve merak uyandırdığını ifade etmektedir.

Şekil 30. Alicia, 2014, Yağlı Boya Tablo

Şekil 31. Claire, 2014, Yağlı Boya Tablo

Şekil 32. In Medias Res, 2016, Yağlı Boya Tablo

Jason Seife

Avustralya'lı ressam ve tasarımcı Jason Seife, İran halılarını yağlı boya ile tuvallerine aktararak onları ince ayrıntılarla dolu tablolara dönüştürmektedir. Bir halının dokuyucusunun, etrafında gördüklerini geometrik bir hesaplama ile ipliklere aktararak gerçekleştirdiği tekstil resmini Jason tam tersi bir yöntemle canlandırır. (Şekil 33)

Henüz yirmili yaşlarında olan genç sanatçı, "halının derin dokunaklı bir anlama sahip olduğunu ve her bir desenin arkasındaki tarihi anlamların onu çektiğini" (Gallard, 2016) dile getirmektedir. Resmettiği halılardaki gerçekçi iplik ve dokuma etkileri sayesinde gerçek bir tekstil mi yoksa bir tuval mi olduğu ayrımını yapmak oldukça zor hale gelmektedir. (Şekil 34)

Şekil 33. Constant Nothing, 2016, Tuval Üzerine Akrilik ve Mürekkep

Şekil 34. Above Me (Triptych), 2018, Tuval Üzerine Akrilik ve Mürekkep

SONUÇ

19. yüzyıl başlarında Sanayi Devrimi'nin sağladığı yeni koşullarla endüstriyel hayatın yükselişe geçmesi sosyal, ekonomik ve siyasal hayatta değişikliklere neden olduğu gibi sanat ortamında da yeni bakış açıları getirmiştir. Değişen yaşam çevresiyle kalabalıklar içerisinde bireyin kendisini merkeze almasının, özgürleşmeye odaklanmasının önem kazandığı bir düşünce ortamında sanat anlayışının dönüşüme uğraması beklenen bir gelişmedir.

Bu süreçte adım adım sanat dalları arasındaki katı sınırlar ortadan kalkmış, içerik biçiminin önüne geçmeye başlamıştır. Kusursuz teknik, malzeme ve estetik kurallara sahip klasik sanat anlayışının tersine, eserin değerini temelinde yatan fikir oluşturmaya başlamıştır. Dadaist hareketin de etkisiyle alışılmış nesnelere sanat eserlerinin öznesi konumunda yer aldığı bir anlayış ortaya çıkmıştır. Günlük nesnelere eserin oluşumuna katkı sağlamaktan çok kendi varoluşsal durumuyla eseri oluşturmuştur. Yeni malzeme ve tekniklerin sanat çalışmalarına dahil olmasıyla gelişen yeni yaklaşım sayesinde farklı disiplinler birbiriyle kaynaşmış, sınırlar belirsizleşmiş, zengin bir sanat üretim ortamında eserleri kategorize etme fikrinden adım adım uzaklaşmıştır.

Sanatçıların eserlerinde desen, biçim, anlam aktarımı aracı olarak yer almaya başlayan günlük sıradan eşyaların önemli bir kısmını tekstil malzemeleri oluşturmuştur. Ressam, heykeltıraş ve hatta mimar veya sahne tasarımcısı olarak eser veren farklı alanlardan sanatçıların güçlü bir anlatım aracı olarak tekstili seçmesi, hızlı bir dönüşüm

sağlamıştır. Özellikle geleneksel tekstiller, sahip oldukları derin tarihsel kökler, kültürel izlerle kavramsal sanat bağlamında sosyal ve kültürel konulara göndermeler yapmak için etkili bir anlatım aracı olmuştur. Üretim geleneği ve nesilden nesile aktarılan, katmanlar kazanan zengin desen, renk arşiviyle halı insanlığın ortak mirasıdır. Bu nedenle sanatçıların yorumlarıyla farklı kavram ve konuları ifade etmek için ortak bir araç olarak dikkat çekici yeni bir misyona sahip olmuştur.

Halı özgün üretim tekniğiyle bir eseri inşa etmek üzere kullanıldığı gibi, bazen malzeme olarak varlığıyla esere katkı sağlamakta, bazen de kavramsal sanata kapı açan bir imge olarak eserde yer almaktadır.

Yakın tarihte gerçekleştirilen örneklere bakıldığında eserlerde kullanılan halıların genellikle doğal bağlamından koparılıp izleyicide yarattığı imgesel çağrışımlarla kavramsal anlatıma odaklandığı görülmektedir. Halılar bu tür eserlerde kendine ait motif, renk ve desen özellikleriyle özgün bir metafora dönüşür. Halıya ait kalıplaşmış özellikler manipüle edilerek, tersine çevrilerek günlük hayatın sıradan eşyasını çarpıcı bir sanat eserine dönüştürmenin yolları bulunur. Genellikle teknoloji, seri üretim, endüstrileşme, tekdüzelik ve modernleşmenin getirilerinin karşıtı olarak eserde güçlü bir imgeye dönüşür.

KAYNAKÇA

Deniz, B. (2000). *Türk Dünyasında Halı ve Düz Dokuma Yaygıları*, Ankara: Atatürk Yüksek Kurumu, Atatürk Kültür Merkezi Yayını: 215.

Ögel, B. (1978). *Türk Kültür Tarihine Giriş*, C.III, Ankara: T.C Kültür Bakanlığı Kültür Eserleri.

Tekçe, E. F. (1993). *Pazırık: Altaylar'dan Bir Halının Öyküsü*, Kültür Bakanlığı Yayınları Sanat Tarihi Dizisi (64/5).

Larsen, J. L., & Constantine, M. (1972). *Beyond Craft; The Art Fabric*. NewYork: VNR Company.

Diyarbakirli, N. (1984). *"Türklerde Halıcılık"*, Türk Edebiyatı Dergisi (132): 44- 54.

Erdmann, K. (1957). *"Der Türkische Teppich Des 15. Jahrhunderts / 15. Asır Türk Halısı*, (Çev. H. Taner), İstanbul Edebiyat Dergisi, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları (132): 6 – 62.

Görgünay, N. (1977). *"Halıcılığın Kökeni ve Türk Halıcılığının Tarihçesi"*, Atatürk Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi (8):159-175.

Koşar, T. A. (2017). *Çağdaş Sanat Disiplinleri Arası Etkileşimlerde Lif Sanatı*. İdil Dergisi, 2035-2059.

Rasonyi, L. (1971). *"Türklerde Halıcılık Terimleri ve Halıcılığın Menşei"*, Türk Kültürü (IX/103): 614 – 620.

Jefferies, Janis, Conroy, Diana Wood (2006). *"Shaping Space: Textiles and Architecture-An Introduction"*, Textile: The Journal Of Cloth And Culture, 4 (3): 233-237.

Wertime, J. T. (1998). *"Back To The Basics Primitive Pile Rugs Of Cental Asia-Origins of Pile Weaving"*, Hali International Magazine Of Antique Carpet And Textile Art (100/September): 97-100.

Acar S.,& Tosun E., (2017). "Anadolu Havlı Yer Yayıgılarının Yapısal Açından Dünyadaki Benzerleriyle Birlikte İncelenmesi ve Bir Sınıflandırma Önerisi", *Yedi: Sanat, Tasarım ve Bilim Dergisi*, Sayı:18/yaz, ss.61-73, İzmir, Türkiye.

Özkendirci, B. (2014). Tekstil Sanatında Çok Yüzeylilik ve Heykel İlişkisi. Marmara Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü, *Yayımlanmamış Sanatta Yeterlilik Tezi*, İstanbul.

Avax News . (2014.10.2).

http://avax.news/wow/magazine_store_by_farhad_moshiri.html adresinden erişildi. (Erişim Tarihi: 02.04.2018)

Boubnova, I. (2018). A FLIGHT OVER THE RELIEF MAP OF MEANINGS.

<http://www.pravdo.com/essay.html> adresinden erişildi. (Erişim Tarihi: 17.03.2018)

Cocozza, P. (2016). Magic Carpets; The Art of Faig Ahmed's Melted and Pixellated Rugs. <https://www.theguardian.com/artanddesign/2016/nov/13/magic-carpet-art-faig-ahmed-rugs-azerbaijan> adresinden erişildi. (Erişim Tarihi: 14.03.2018)

Gallard, J. (2016.08.14). Jason Seife. WIDEWALLS: <https://www.widewalls.ch/artist/jason-seife/> adresinden erişildi. (Erişim Tarihi: 13.05.2018)

Harper's Bazaar. (28.06. 2015). *Antonio Santin's Paintings Now Comes On Carpets:*

<http://www.harpersbazaar.com.sg/life/antonio-santins-paintings-now-comes-on-carpets/> adresinden erişildi. (Erişim Tarihi: 13.05.2018)

Keser, N. (2016). İplik Sanatı: Sanat Alanına Kabul Edilme Mücadelesi ve Çağdaş Bir Sanat Dalı Olarak Yükselişi. *Humanitas* , s. 165-179.

https://www.academia.edu/30170440/%C4%B0PL%C4%B0K_SANATI_SANAT_ALANI_NA_KABUL_ED%C4%B0LME_M%C3%9CCADELES%C4%B0_VE_%C3%87A%C4%9EDA%C5%9E_B%C4%B0R_SANAT_DALI_OLARAK_Y%C3%9CKSEL%C4%B0%C5%9E%C4%B0?auto=download adresinden erişildi. (Erişim Tarihi: 26.09.2018)

Rawan, R. (07.06.2017). Celebrating Saudi art at the 2017 Shara Fair. Arab News:

<http://www.arabnews.com/node/1111306/art-culture> adresinden erişildi. (Erişim Tarihi: 18.03.2018)

Savistkaya, A. (2015). "To have "style", for me, means to stop surprising people" – an interview with Pravdoliub Ivanov. *Artdependence Magazine*.

<https://www.artdependence.com/articles/to-have-style-for-me-means-to-stop-surprising-people-an-interview-with-pravdoliub-ivanov/> adresinden erişildi. (Erişim Tarihi:17.03.2018)

Wu, D. (2017). LIN TIANMIAO. Galerie Lelong&CO.:

<http://www.galerielelong.com/attachment/en/57eac8ed87aa2c6e4b7d0574/TextTwoColumnsWithFile/59760d4af6c0381445c72a95> adresinden erişildi. (Erişim Tarihi:13.05.2018)

Görsel Kaynakça

Şekil 1: <http://www.faigahmed.com/#look>

Şekil 2: <http://www.faigahmed.com/#look>

Şekil 3: <http://www.faigahmed.com/#look>

Şekil 4: <http://www.faigahmed.com/#look>

- Şekil 5: http://avax.news/wow/magazine_store_by_farhad_moshiri.html
- Şekil 6: http://avax.news/wow/magazine_store_by_farhad_moshiri.html
- Şekil 7: <https://entertainmentcentralpittsburgh.com/artistry/pop-art-moshiri-at-the-warhol/>
- Şekil 8: <http://www.galerielelong.com/exhibitions/lin-tianmiao3>
- Şekil 9: <https://curiator.com/art/alexandra-kehayoglou/refugio-para-un-recuerdo>
- Şekil 10: <https://www.loveartnotpeople.org/2018/01/14/la-canechat-con-alexandra-kehayoglou-y-los-espíritus-ancestrales-del-rio-santa-cruz-en-peligro/>
- Şekil 11: <http://www.canramazan.com/kat/yerlilestirme/>
- Şekil 12: <http://www.canramazan.com/kat/evvel-zaman-isi/>
- Şekil 13: <http://www.pravdo.com/category/works/installations>
- Şekil 14: <http://www.pravdo.com/category/works/installations>
- Şekil 15: <https://www.artdependence.com/articles/to-have-style-for-me-means-to-stop-surprising-people-an-interview-with-pravdoliub-ivanov/>
- Şekil 16: <http://www.pravdo.com/category/works/installations>
- Şekil 17: <https://wimdelvoye.be/work/tapisdermy>
- Şekil 18: <https://wimdelvoye.be/work/tapisdermy>
- Şekil 19: <https://en.vogue.me/culture/artist-ali-chaaban-first-solo-exhibit/>
- Şekil 20: <https://www.alichaaban.com/thebrokendreamii/xiounnq49iqqv3d4dbqymwaymapuc>
- Şekil 21: <https://www.artbasel.com/catalog/artwork/20332/Roxy-Paine-Rug-no-1>
- Şekil 22: <http://www.elanaherzog.com/pages/projects/11i.html>
- Şekil 23: <http://elanaherzog.blogspot.com.tr/>
- Şekil 24: <http://michelrein.com/fr/artistes/oeuvres/43/Didier%20Faustino>
- Şekil 25: http://www.artnet.com/magazineus/features/watts/2011-istanbul-biennial_detail.asp?picnum=16
- Şekil 26: Kişisel Fotoğraf
- Şekil 27: <https://theartstack.com/artist/joshua-citarella/occupy-parking-lots-pe>
- Şekil 28: <http://www.jalalsepehr.com/#in-progress>
- Şekil 29: <http://www.jalalsepehr.com/#in-progress>
- Şekil 30: <http://www.antoniosantin.com/rugs.htm>
- Şekil 31: <http://www.antoniosantin.com/rugs.htm>
- Şekil 32: <http://www.antoniosantin.com/rugs.htm>
- Şekil 33: <http://www.jason-seife.com/m75wi6ayh841da8fj87plvy56ejty3>
- Şekil 34: <https://www.artsy.net/artwork/jason-seife-above-me-triptych>